

PIOTR KOPIEC

EKUMENICZNA KRYTYKA KAPITALIZMU – WYBRANE PODEJŚCIA*

ECUMENICAL CRITICISM OF CAPITALISM:
SELECTED APPROACHES

Abstract. The ecumenical movement from the very beginning stressed a significance of the social commitment. It is reflected in the last decade in the harsh criticism of the capitalist social order. Article discusses selected examples of the critical ecumenical interpretation of capitalism: the Accra Confession by the World Communion of Reformed Churches (2004), the programme of economy of life by the World Council of Churches and the radicalizing Reformation ecumenical project (2014). It aims to demonstrate convergences in the theological and philosophical assumptions of the discussed approaches. Furthermore, it asks about similarities between the presented ecumenical reflections and the teaching of the Pope Francis.

Key words: ecumenism; capitalism; crisis; reformation; confession.

Wraz ze wzrostem powiązań między państwami i społeczeństwami w skali globalnej wzrasta również świadomość zagrożeń oraz problemów, które dotyczą świata. Kondycja współczesności jest najczęściej odmalowywana w ciemnych barwach, a liczne rzesze socjologów, filozofów, ekonomistów i przedstawicieli innych dyscyplin coraz częściej wyrażają opinie, że stosunki polityczne i gospodarcze muszą się zmienić, jeżeli świat ma uniknąć ekologicznego czy społecznego kataklizmu. W debacie aktywnie biorą udział Kościoły chrześcijańskie różnych wyznań, a uczestnictwo w niej jest wręcz dominantą pontyfikatu papieża Franciszka. Nie można nie zauważyć, że chrześcijanie nie stanowią jednego bloku, co więcej – dyskusja teo-

Dr hab. PIOTR KOPIEC – teolog ekumenista i socjolog, adiunkt Katedry Teologii Protestantckiej KUL, interesuje się teologią protestancką, zwłaszcza współczesną, oraz procesami społecznymi i kulturowymi związanymi z epoką ponowoczesną; adres do korespondencji – e-mail: petrko@kul.pl

* Publikacja finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2016-2019.

logiczno społeczna staje się coraz większym czynnikiem kontrowersji wewnętrznych chrześcijańskich, wyrażanych ostrymi, a niekiedy nawet brutalnymi sformułowaniami. Dyskusja ta przenosi się również na płaszczyznę ekumeniczną, odbijając różnice w ocenie przez Kościoły zjawisk politycznych i gospodarczych. Tym niemniej największe organizacje ruchu ekumenicznego dość jednogłośnie wyrażają swą krytykę aktualnej kondycji świata, stając się jednym z ośrodków tej krytyki i jednocześnie agentem przemian. W ich opinii konieczna jest głęboka, strukturalna i sięgająca sfery aksjologicznej transformacja, w której wyróżniają trzy podstawowe wymiary: kwestie sprawiedliwości gospodarczej, kwestie pokoju międzynarodowego oraz kwestie sprawiedliwości płciowej¹. Artykuł omawia, na kilku wybranych przykładach, wypracowane ekumenicznie i ponadwyznaniowo podejścia dotyczące pierwszego z wymienionych wymiarów. Dąży również do wykazania bardzo głębokich zbieżności w przytaczanych opisach ekumenicznych stanowisk oraz podobieństw między podejściami organizacji ekumenicznych a stanowiskiem papieża Franciszka.

1. KONTROWERSJE WOKÓŁ KRYTYKI NEOLIBERALNEGO PORZĄDKU GOSPODARCZO-SPOŁECZNEGO

Jedną z głównych kontrowersji dzielących chrześcijan jest ocena dominującego w świecie porządku gospodarczo-społecznego. Porządek ten etykietowany jest najczęściej jako neoliberalny kapitalizm, a do tego określenia dorzuca się dodatkowe przymiotniki, wskazujące na jego naturę: jest to więc kapitalizm wolnorynkowy czy kapitalizm globalny, bądź też określenia jednoznacznie oceniające jego mechanizmy, takie jak np. stosowane przez noblistę Paula Krugmana *Kasino-Kapitalismus*, wskazujące na ustrój gospodarczy, w którym ostatecznie o sukcesie przedsięwzięcia decyduje szczęście). Trzeba przy tym stwierdzić, że stosunek do neoliberalnego porządku gospodarczego wyznacza granice idące w poprzek poszczególnych denominacji chrześcijańskich, wzbudzając spory, niekiedy bardzo ostre, między teologami pochodzącymi często z tego samego wyznania. Wyjątkiem mogą tu być niektóre konserwatywne wspólnoty protestanckie. Spory te nie dają się ująć w antynomicznych schematach konserwatywno-liberalny czy

¹ Ch. LIENEMANN-PERRIN, W. LIENEMANN, *Einführung*, w: *Kirche und Öffentlichkeit in Transformationsgesellschaften*, red. Ch. Lienemann-Perrin, W. Lienemann, Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer 2006, 12 n.

lewicowy-prawicowy, w każdym bowiem przypadku te określenia okazują się nieprzystające albo przystające jedynie częściowo do rzeczywistego zakresu wyrażanych ocen, krytyk i idei.

W ostatnich kilku latach temperatura tego sporu zauważalnie wzrasta. Przyczyn tego należy szukać w wielu faktach i procesach społecznych, a ustalenie zamkniętego ich katalogu z pewnością zawsze będzie przedmiotem kolejnych dyskusji. Tym niemniej dwa czynniki są łatwe do wyodrębnienia, choć ulokowane są na różnych poziomach. Pierwszym jest coraz powszechniejsza krytyka neoliberalnego kapitalizmu, formułowana przez różne organizacje pozarządowe, ośrodki akademickie i polityczne, a także poszczególnych wpływowych przedstawicieli nauk społecznych, przybierająca na sile zwłaszcza po kryzysie finansowym w 2008 r. W jej zakres wchodzi nie tylko diagnozy dotyczące globalnych konsekwencji strategii politycznych budowanych na myśli neoliberalnej, ale również prognozy malujące w czarnych barwach przyszłość poszczególnych państw w obliczu zmian sfery pracy wywołanych postępowaniem technologicznym. Drugim, bardziej bezpośrednim i teologicznie wyraźniej umiejscowionym jest charakterystyka pontyfikatu papieża Franciszka. Wystarczy choćby pobieżna lektura internetowych publikacji czy forów, niezależnie od kraju, aby dostrzec, że opinie wyrażane przez papieża dla wielu teologów czy publicystów, również katolickich, są co najmniej problematyczne. Krytyka ta dotyczy różnych zagadnień, które porusza papież Franciszek, jednym z najczęstszych jest jednak jego stosunek właśnie do aktualnego porządku gospodarczego, który tak jednoznacznie został wyrażony choćby w adhortacji *Evangelii gaudium*, zwłaszcza w jej punktach 52-60. Należałoby tu wspomnieć na przykład tak zdecydowane sformułowania, jak to z punktu 55: „Jedną z przyczyn tej sytuacji jest nasz stosunek do pieniądza, ponieważ spokojnie przyjmujemy jego panowanie nad nami i nad naszymi społeczeństwami. Przeżywany przez nas kryzys finansowy sprawia, że zapominamy, iż u jego początków tkwi głęboki kryzys antropologiczny: negacja prymatu istoty ludzkiej!”². Wiele mówiące są również śródtytuły dzielące wspomniane punkty: „nie dla ekonomii wykluczenia”, „nie dla nowego bałwochwalstwa pieniądza”, „nie dla pieniądza, który rządzi, zamiast służyć”, „nie dla nierówności społecznej rodzącej przemoc”. Tekst adhortacji nie pozostawia wątpliwości, że biskup Rzymu jest zdecydowanym przeciwnikiem obecnego ustroju gospodarczego. Warto dodać, że pod określeniem „porządek neoliberalny” omówione poniżej krytyki rozumieją dominujący w świe-

² PAPIEŻ FRANCISZEK, *Evangelii gaudium*, Kraków: Wydawnictwo „M” 2013, punkty 52-60.

cie model ekonomiczno-społeczny, który oparty jest na założeniach neoklasycznej chicagowskiej szkoły ekonomicznej³, redukującej ingerencję państwa w funkcjonowanie gospodarki, ale który promowany jest w skali globalnej (i, zdaniem niektórych, narzucany) przez niektóre państwa i organizacje ponadpaństwowe, takie jak Międzynarodowy Fundusz Walutowy czy Bank Światowy.

Baczną obserwacją tendencji w ruchu ekumenicznym pozwala stwierdzić, że wiele organizacji ekumenicznych jednoznacznie akcentuje swe poparcie dla Franciszka, więcej – że liczne sformułowania stosowane przez papieża zdają się być na tyle zbieżne z tymi wyrażanymi przez ekumenistów, że powstaje wrażenie pewnego *unisono*. W istocie, ruch ekumeniczny, a przynajmniej spora jego część, od co najmniej trzech dekad bardzo stanowczo krytykuje oparte na neoliberalnym porządku stosunki gospodarczo-społeczne. Jest to wynikiem kilku procesów, przede wszystkim istotnego w ekumenizmie powiązania misji z działalnością charytatywną; panującej zwłaszcza w części Kościołów protestanckich idei koncentracji na horyzontalnym, to znaczy doczesnym (*hic et nunc*), wymiarze realizacji Królestwa Bożego; wreszcie, rosnącemu od lat sześćdziesiątych udziałowi w ruchu ekumenicznym chrześcijan pochodzących z krajów postkolonialnych, dla których neoliberalny, globalny kapitalizm jest po prostu narzuconym i obcym modelem ekonomicznym, zastępującym polityczną, dziewiętnastowieczną kolonizację⁴.

2. WYZWOLENIE DO SPOŁECZNEJ SPRAWIEDLIWOŚCI: WYZNANIE Z AKRY (*ACCRA CONFSSION* 2004)

Bardzo ważnym źródłem krytyki neoliberalnego kapitalizmu jest tzw. Wyznanie z Akry, uchwalone w Światowej Wspólnocie Kościołów Reformowanych. Organizacja ta skupia kilkaset Kościołów wywodzących się z tradycji reformacji szwajcarskiej. Powstała stosunkowo niedawno, bo w 2010 r., w wyniku połączenia działających już od dekad Światowego Aliansu Kościołów Reformowanych i Reformowanej Rady Ekumenicznej. Choć jest organizacją wywodzącą się z jednej teologicznej tradycji wyzna-

³ M. CASTELLS, *Społeczeństwo sieci*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2007, s. 140.

⁴ *Expressis verbis* wyraził to Martin Khor, stwierdzając: „Globalizacja to to, co my w Trzecim Świecie nazywamy od kilku wieków kolonizacją”. N. AL-RODHAN, *Definitions of Globalization: A Comprehensive Overview and a Proposed Definition*, Geneva: Center for the Security Policy 2006, s. 14.

niowej, to jednak skala jej działania, inkluzywne podejście do współpracy z innymi wyznaniem oraz bardzo znaczący wkład do aktywności globalnych organizacji ekumenicznych czynią z niej ważnego aktora ruchu ekumenicznego. Należy tu zaznaczyć, że Wspólnota (przed 2010 r. Alians) jest zawsze w awangardzie podejść, które przypisują Kościołom chrześcijańskim funkcję aktywnego wpływania na struktury polityczne i gospodarcze, by były bardziej sprawiedliwe i pokojowe⁵, jest również inspiratorem wielu istotnych akcji politycznych podejmowanych w ruchu ekumenicznym. Takie postawy determinowane są charakterystycznym rysem teologii reformowanej, która w wymiarze etycznym koncentrowała się na systematycznej i systemowej pracy w ramach wspólnoty.

Teologiczne tradycje reformowane w Wyznaniu z Akry zaznaczają się bardzo mocno⁶. Nie chodzi tu jednak jedynie o historyczne zakorzenienie w teologii kalwińsko-zwinglińskiej, ale też o inspiracje obecne we współczesnej myśli reformowanej. Uwaga ta odnosi się przede wszystkim do punktu wyjścia obecnego w tej teologicznej refleksji, który wyznacza pytanie: „jak dzisiaj odnajdywać żyjącego Boga?” i konsekwentnie, „jak rozpoznawać fałszywe bożki?”. Wyznanie z Akry sięga tu inspiracjami do dokumentu uznanego za fundament emancypacyjnej tradycji reformowanej XX wieku, a mianowicie do Wyznania z Belhar (*Belhar Confession*), opublikowanego w 1982 r. przez Holenderską Misję Kościoła Reformowanego w Południowej Afryce. W kontekście apartheidu autorzy dokumentu proklamowali: „Wierzimy, że Bóg ujawnia siebie jako ten, który pragnie przynieść sprawiedliwość i prawdziwy pokój na ziemi”⁷. Proklamacja ta odciska swój wyraźny ślad również w Wyznaniu z Akry.

Kluczowe dla dokumentu jest założenie, że sprawiedliwość ekonomiczna oraz ekologiczna nie należą jedynie do porządku moralnego, politycznego czy społecznego, ale są inherentnym elementem wiary w Chrystusa, decydującym o integralności misji Kościoła⁸. Ponadto, co jest wspólnym

⁵ Ta społeczna koncentracja Wspólnoty jest dobrze widoczna choćby poprzez działania zmierzające do zmiany natury globalizacji. Zob. U. DUCHROW, *Colloquium 2000. Faith Communities and Social Movements Facing Globalization*, Geneva: World Council of Churches 2002, s. 9.

⁶ N. BOTHA, P. MARUPING, *Reformed Christianity and the Confession of Accra: a Conversation about Unavoidable Questions in the Quest for Justice*, „*Studia Historiae Ecclesiasticae*” 39 (2013), nr 1, s. 157-169.

⁷ D. SMIT, *Essays in Public Theology. Collected Essays 1*, Stellenbosch: Sun Press 2007, s. 52.

⁸ Pełny tekst wyznania z Akry jest zamieszczony w pokonferencyjnej publikacji: *That All May Have Life in Fullness: World Alliance of Reformed Churches' 24th General Council Proceedings*, Geneva: World Alliance of Reformed Churches 2005, s. 153-160. Wobec niewielkich rozmiarów dokumentu, w dalszej jego analizie zrezygnowano z podawania konkretnych odniesień.

elementem teologicznych interpretacji krytykujących współczesny porządek ekonomiczno-społeczny, we wnioskowaniu wychodzi się od pojęcia wolności chrześcijańskiej, której jednak nie rozumie się jedynie w kategoriach duchowych i wewnętrznych, ale również jako wyzwolenia od wszelkiego typu opresji społecznych i ekonomicznych. W dzisiejszym kontekście skala tych opresji i ich katastrofalnych konsekwencji najpełniej widoczna jest w slumsach afrykańskich miast, gdzie miliony ludzi są traktowane jako towar (dokument mówi o komodyfikacji) podlegający potężnym procesom ekonomicznym.

To bardzo ostre twierdzenie otwiera pierwszy etap głównej części refleksji, wyodrębniający znaki czasu odnoszące się do współczesnego kontekstu społecznego i gospodarczego. Pokazują one świat, który drastycznie sprzeciwia się Bożej woli, skazując miliardy ludzi na życie w nędzy i cierpieniu oraz na śmierć z głodu w konsekwencji przyjęcia systemu ekonomicznego, który sam staje się dla siebie bożkiem. Autorzy Wyznania bardzo plastycznie ilustrują ten światowy porządek Chrystusowym zastrzeżeniem: „nie możecie służyć Bogu i mamonie” i podkreślają, że godząc się na humanitarne i ekologiczne kryzysy współczesności, świat wybiera swego bożka – mamonę.

Według teologów mamona ta ma swoją konkretną postać – jest to neoliberalna globalizacja ekonomiczna, a więc system, który wykorzystuje podstawowe założenia kapitalizmu, uzasadniając sam siebie. Opiera się on na przyjęciu następujących tez: 1) niepohamowane współzawodnictwo, konsumpcjonizm, nieograniczony wzrost gospodarczy oraz akumulacja kapitału są pożyteczne dla całego świata; 2) posiadanie prywatnego majątku nie wiąże się z żadnymi zobowiązaniami społecznymi; 3) spekulacja kapitałem, liberalizacja i deregulacja rynku, prywatyzacja infrastruktury publicznej i zasobów narodowych, nieograniczony dostęp dla zagranicznych inwestorów i dla importu, niższe podatki i nieskrępowany przepływ kapitału pomogą osiągnąć bogactwo dla wszystkich; 4) zobowiązania społeczne, ochrona biednych i słabych, związki zawodowe i relacje międzyludzkie są podporządkowane procesom wzrostu ekonomicznego i akumulacji kapitału⁹.

Te szczegółowe tezy dopełnione są pewnymi spostrzeżeniami, z których dwa zdają się szczególnie istotne, będąc wielokrotnie powtarzanymi przez kolejne organizacje ekumeniczne. Po pierwsze, panujący system ekonomiczny przedstawia siebie jako konieczny i niemający alternatywy (można

⁹ WORLD ALLIANCE OF REFORMED CHURCHES, *Covenanting for Justice in the Economy and the Earth*, „Perspectives: A Journal of Reformed Thought” May 2006, s. 7.

dodać tu, że jest to powtórzenie *à rebours* idei Antonio Gramsciego o hegemonii kulturowej, według której idee należy promować w ten sposób, że jawią się jako zgodne ze zdrowym rozsądkiem). Po drugie, skoro jest panujący, to jest to współczesna forma imperium, która ogarnia swym zasięgiem wszystkie aspekty rzeczywistości: ekonomiczny, polityczny, kulturowy i militarny, broniąc w ten sposób interesów grupy najpotężniejszych państw i organizacji¹⁰. Jest to przy tym imperium, które jest na tyle potężne, że potrafi przedstawić siebie jako naturalną i jedyną drogę do powszechnego bogactwa (warto wspomnieć słynne i wielokrotnie już negowane twierdzenie Fukuyamy o „końcu historii”), dlatego jego podważanie wymaga całkowitej zmiany kulturowej systemu, na którym ono się opiera.

Drugi etap to centralna i „właściwa” część Wyznania, a przy tym również najobszerniejsza. W swej formie wyraźnie nawiązuje do Deklaracji Barmeńskiej z 1934 r., ułożonej przez Karla Bartha dla Kościoła Wyznającego, wyrażającej sprzeciw części niemieckich ewangelików wobec narodowego socjalizmu. Również tu właściwą strukturę tworzą naprzemiennie ułożone proklamacje rozpoczynające się od „wyznajemy” i „odrzucaamy”. Wszystkie te pary odnoszą się do sygnalizowanego już założenia: skoro wierzymy w Boga żyjącego, tego, który przyniósł światu sprawiedliwość i pokój, to musimy odrzucić jakikolwiek porządek gospodarczo-społeczny, który stawia się ponad Bożym prawem życia i w konsekwencji niesie niesprawiedliwość i śmierć. Porządek taki obecnie narzucony jest, co dokument określa wprost, przez neoliberalny globalny kapitalizm. Ekonomia tego systemu jest ekonomią rynku, co oznacza, że wszystko staje się przedmiotem kalkulacji zysku. Tymczasem chrześcijanie muszą być świadkami przymierza, które Bóg ofiarował człowiekowi za darmo i które nie może zostać poddane logice rynku. Przymierze to prezentuje zupełnie inną perspektywę, w której fundamentem aktywności ekonomicznych nie jest zysk, ale łaska odnosząca się do całego stworzenia Bożego. W takim ujęciu porządek liberalny, z wszystkimi cechującymi go znakami czasu, zostaje stanowczo odrzucony, nie tylko jak brak, ale jako sprzeciw wobec Bożej ekonomii życia. Cechą charakterystyczną takiej Bożej ekonomii jest nadrzędność człowieka i stworzenia wobec wewnętrznej logiki ekonomicznej, a więc, innymi słowy, skuteczność działań ekonomicznych oceniana jest według zewnętrznych kryteriów ustanawianych przez sprawiedliwość i pokój.

W konsekwencji ekonomia życia jest sprawą chrześcijańskiej misji. Kościół musi stać się adwokatem wszystkich, którzy cierpią z powodu

¹⁰ Tamże, s. 8.

szeroko pojętego wykluczenia społecznego i którzy są ofiarą niesprawiedliwości społecznej. Musi również aktywnie promować struktury Bożej ekonomii życia, pokazywać je jako alternatywny porządek, który nie tylko nie jest idealistyczną mrzonką, ale wręcz jest koniecznością w sytuacji głębokiego kryzysu ludzkości i planety. Musi wreszcie zwracać uwagę na globalny charakter problemów, które niesie ze sobą paradygmat neo-liberalnego imperium.

Ostatnia część Wyznania z Akry zatytułowana jest „Przymierze dla sprawiedliwości”. Jest określeniem programu działania, jakie Kościoły reformowane mają wdrażać na podstawie ekonomii życia. Zwraca się tu szczególną uwagę na konieczność przełożenia tego programu na specyficzne warunki konkretnych wspólnot lokalnych, jak i na łączność między regionami i wspólnotami w podejmowaniu aktywności promujących alternatywny porządek społeczno-gospodarczy.

Jak już wspomniano, Wyznanie z Akry odbijało różne procesy, które następowały tak w ruchu ekumenicznym, jak i w chrześcijaństwie reformowanym. Duża część pojęć i teologicznych inspiracji zbiegała się czasowo z działaniami podejmowanymi np. przez Światową Radę Kościołów. Dla teologicznej krytyki współczesnych stosunków ekonomicznych i politycznych stanowi jednak bardzo istotne źródło inspiracji, dzięki swej spójności treściowej i przekonującej formie wypowiedzi. O znaczeniu wyznania świadczy liczba odniesień, jakie do niego są czynione przez kolejne akty sprzeciwu wobec panującego porządku.

3. PROGRAM EKONOMII ŻYCIA ŚWIATOWEJ RADY KOŚCIOŁÓW

Wyznanie z Akry posługiwało się dialektycznym schematem ekonomii, która opiera się na Bożym przymierzu, oraz ekonomii, której fundamentem jest niesprawiedliwy system kapitalizmu neoliberalnego. Tę pierwszą w stolicy Ghany określano jako ekonomię życia. Ta druga, choć w Akrze nie wyrażono tego wprost, ale wielokrotnie podsumowywano w kolejnych dokumentach ekumenicznych, jest ekonomią śmierci.

Taki schemat był pojęciową osią, na której osadzano również krytykę kapitalizmu przez poszczególne agendy Światowej Rady Kościołów (ŚRK). W przypadku tej największej organizacji ekumenicznej krytyka polityki Zachodu ma długą tradycję, sięgającą przynajmniej słynnej konferencji „Kościoł i społeczeństwo” (*Church and society*), zorganizowanej w Genewie

w 1966 r. Był to punkt zwrotny w działaniach ruchu ekumenicznego przede wszystkim z dwóch względów: po pierwsze, konferencja położyła akcenty na zaangażowanie społeczne i dążenie do sprawiedliwości i pokoju, co zresztą wzbudzało (i do dziś wzbudza) oskarżenia o ideologizację i polityzację ruchu ekumenicznego¹¹; po drugie, odzwierciedlała przesunięcie geograficzne w ŚRK, a mianowicie wzrastający udział Kościołów z krajów postkolonialnych. Na dobre jednak genewska organizacja zaczęła przyjmować zdecydowane krytyczne stanowisko odnośnie do neoliberalnego kapitalizmu, inicjując na Zgromadzeniu Ogólnym w Vancouver w 1983 r. program „Sprawiedliwość, pokój i zachowanie stworzenia” (*Justice, peace and integrity of creation*, JPIC). Powołując go, ekumeniści przyjęli dwa główne założenia. Po pierwsze, stwierdzili, że polityczny, ekonomiczny i technologiczny rozwój nie może być kontynuowany w aktualnej formie. Po drugie, podkreślili, że sprawiedliwość, pokój i zachowanie stworzenia są wzajemnie powiązane, w związku z czym dążenie do tych trzech wartości musi być formułowane w jednej spójnej strategii dla życia¹². Program został szczegółowo określony na spotkaniu w Seulu w 1990 r., na którym przyjęto tzw. Akt Zobowiązań (*Act of Covenanting*)¹³. Jego realizatorzy akcentowali, że przeciwstawianie się współczesnej cywilizacji śmierci i związanych z nią zagrożeń wynika z chrześcijańskiego nakazu naśladowania Chrystusa jako dawcy życia. Wśród tych zagrożeń wymieniali również niesprawiedliwy porządek ekonomiczny oraz wrastającą rozpiętość dochodową między bogatymi i biednymi, co prowadzi do nędzy miliardów ludzi wegetujących w monstrualnie rozrastających się slumsach otaczających miasta afrykańskie, azjatyckie i południowoamerykańskie. W ten sposób program, choć w sposób jeszcze dyskretny, posłużył się dialektycznym schematem przeciwstawiania ekonomii śmierci i ekonomii życia.

Schemat ten został rozwinięty w pełni pod koniec ostatnich dwóch dekad prac ŚRK, poczynszy od Zgromadzenia Ogólnego w Harare w 1998 r., na którym przyjęto program „Alternatywna Globalizacja Skierowana do Ludzi i Ziemi” (*Alternative Globalization Addressing People and Earth*, AGAPE), stanowiący swego rodzaju środowisko pojęciowe i ideologiczne dla idei ekonomii życia. W zimbabweńskiej stolicy, a później na kolejnych dwóch

¹¹ P. KOPIEC, *Chrześcijańska alterglobalizacja. Światowa Rada Kościołów na rzecz budowy globalnego społeczeństwa obywatelskiego*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2016, s. 137nn.

¹² Tamże, s. 201.

¹³ WORLD CONVOCATION ON JUSTICE, PEACE AND THE INTEGRITY OF CREATION, *Now is the Time. Final Document and Other Text*, Geneva: World Council of Churches 1990, s. 2.

Zgromadzeniach Ogólnych – w Porto Allegre w 2006 r. oraz w Pusan w 2013 r. – bardzo stanowczo podkreślano, że za wzrastającym zasięgiem ubóstwa, zniszczeniem środowiska oraz niesprawiedliwością polityczną i społeczną, które ujawniają się w wielu miejscach na świecie, stoi globalizacja ekonomiczna, napędzana przez neoliberalną filozofię nienasyconego rynku. W konsekwencji stwierdzano, że chrześcijanie muszą poszukiwać nowych paradygmatów, inspirujących całkowitą transformację społeczną, w której ekonomia stanie się instytucją społeczną, nie zaś, jak było i jest do tej pory, że wszystkie wymiary rzeczywistości podporządkowane są logice wolnego rynku. Kluczowym według teologów genewskich jest więc krytyczna reinterpretacja kapitalizmu, a zwłaszcza podważenie dogmatu o jego „naturalności” oraz odrzucenie założenia o rozwoju ekonomicznym jako wartości autotelicznej. W przyjętej krytycznej perspektywie Kościoły muszą aktywnie uczestniczyć w dążeniu do transformacji globalnego porządku społeczno-gospodarczego, promując strategie łagodzące skutki panującego kryzysu i prezentując wizje porządku alternatywnego. Za najbardziej adekwatną dla chrześcijańskiego ujęcia, dzięki solidnemu biblijnemu zakorzenieniu, teologowie uznali właśnie ideę „ekonomii życia” (która w Porto Allegre została uzupełniona ideą ekonomii Boga (*oikonomia tou theou*)¹⁴.

Znaczenie „ekonomii życia” dobrze oddaje fragment preambuły do prezentującej go deklaracji:

Ludzie i Ziemia są zagrożeni z powodu nadmiernej konsumpcji niektórych, wzrastających nierówności odzwierciedlanych przez uporczywą nędzę wielu kontrastującą z niewyobrażalnym bogactwem nielicznych i z powodu powiązanych ze sobą globalnych kryzysów finansowego, społeczno-ekonomicznego, ekologicznego i klimatycznego [...] takie życie globalnej wspólnoty, jakie zdamy dzisiaj, skończy się, jeśli nie uda się nam przeciwstawić grzechom egoizmu, bezdusznej ignorancji i chciwości, które leżą u korzeni tych kryzysów [...] Ekonomia Życia jest nie tylko możliwa – ona jest w trakcie rozwoju – a u samych jej podstaw leży Boża sprawiedliwość¹⁵.

Ekonomia życia, poza solidnym ugruntowaniem teologicznym, antropologicznym i socjologicznym, zawierała również szczegółowe rozwiązania ekonomiczne oraz propozycje strukturalne. Były one prezentowane wielokrotnie w różnych dokumentach i spotkaniach, między innymi w deklaracji

¹⁴ WORLD COUNCIL OF CHURCHES, *Alternative Globalization Addressing People and Earth: A Background Document*, Geneva: World Council of Churches 2005, s. 6.

¹⁵ R. MSHANA, A. PERALTA, *Economy of Life. Linking Poverty, Wealth and Ecology*, Geneva: WCC Publications 2010, s. 1.

z Bogor, zatytułowanej „Ekonomia Życia, Sprawiedliwość i Pokój dla Wszystkich” (*Economy of Life, Justice and Peace for All*). W najbardziej spójny i wyczerpujący sposób przedstawiono je w deklaracji z São Paulo (*The São Paulo Statement. International Financial Transformation for the Economy of Life*), przyjętej na globalnej konferencji ekumenicznej wokół nowej architektury finansowej i ekonomicznej w 2012 r.¹⁶ Dokument ma niejako dwie odsłony. Pierwsza dokonuje gruntownej analizy znaczenia idei ekonomii życia, diagnozując jednocześnie przyczyny głębokiego kryzysu, w którym znalazły się społeczeństwa światowe. Wymienia tu między antropologię *homo oeconomicus*, opartą na założeniu, że człowiek jest ze swej natury istotą nienasyconą i egoistyczną; wyrastającą z takiego fundamentu ideologię konsumpcjonizmu, manipulującą ludzkimi pragnieniami i podsycającą ciągle pragnienia (dokument mówi nawet o ideologii nadkonsumpcjonizmu); ekonomiczny i społeczny porządek świata, zdominowany przez neoliberalny dogmat, którego pochodną są postępująca monetaryzacja i komodyfikacja wszystkich płaszczyzn życia, prowadząca do redukcji wartości do środków wymiennalnych. Druga odsłona przedstawia kilkanaście propozycji odnoszących się do sfery ekonomicznej i politycznej, między innymi regulację sektora finansowego, likwidację rajów podatkowych, ograniczenie działalności spekulacyjnej, zwłaszcza na rynkach produktów żywnościowych, czy zapewnienie dostępu do usług bankowych dla najbardziej potrzebujących. W podsumowaniu deklaracji jej autorzy orzekają bardzo stanowczy wyrok:

Dostrzeżliśmy znaki czasu w perspektywie naszego powołania do naśladowania Chrystusa. Dlatego staramy się przewyciężyć kapitalizm, jego naturę i logikę i ustanowić nowy system globalnej solidarności. Poszukujemy alternatyw, sprawiedliwej, troszczącej się, uczestniczącej i realnej ekonomii, takiej jak ekonomia solidarności i ekonomia daru¹⁷.

Idea ekonomii życia stanowi obecnie dominujące podejście w pracach ŚRK. Na wiele sposobów interpretowana jest w poszczególnych kontekstach regionalnych w skali całej planety. Jej fundamentalne założenia oraz szczegółowe systemowe postulaty, choć wydają się obecnie dalekie od realnych możliwości, tworzą pojęciowe środowisko dla dyskusji nad uczestnictwem chrześcijan w kształtowaniu procesów gospodarczych i społecznych, decydujących o kondycji współczesnych społeczeństw.

¹⁶ *The São Paulo Statement. International Financial Transformation for the Economy of Life*, w: tamże, s. 99.

¹⁷ Tamże, s. 104.

4. PROGRAM RADYKALIZACJI REFORMACJI (2014)

Trzecie z wybranych podejść jest najmłodsze, mające najmniejszy zasięg, ale też najbardziej radykalne. Bezpośrednią inspiracją jego powstania były przygotowania do obchodów pięćsetlecia Reformacji. Dla uczestników projektu, który określono jako „radykalizacja Reformacji”, wśród których jest zresztą wielu ekumenistów z ŚRK, obchody te stały się okazją do aktualizacji głównych tez wystąpienia Lutra. Reformację odczytuje się więc na nowo, przede wszystkim w kategoriach społeczno-politycznych, przy czym należy powiedzieć, że pewne założenia i sugestie brzmią rzeczywiście rewolucyjnie. Wśród sygnatariuszy dokumentów projektu wymienia się chrześcijan z Kościołów luterzańskich, reformowanych, mennonickich, anglikańskich i metodystycznych. Warto wspomnieć, że kluczową rolę w ich konceptualizacji odgrywał Ulrich Duchrow, jeden z najsłynniejszych i najgorliwszych krytyków kapitalizmu we współczesnej debacie teologicznej.

Nie jest możliwe zreferowanie tu wszystkich założeń krytycznej teorii niemieckiego teologa. Warto jednak przywołać szczególnie obrazowe porównanie, którym on się posługuje, zestawiając kapitalizm z faszyzmem. W jego opinii oba wyrastają z tego samego pnia zachodniej cywilizacji (Duchrow przypomina zdanie Galtunga, że „nazizm to zachodnia cywilizacja w swoim ekstremum”¹⁸), oba pociągają za sobą miliony ofiar, oba narzucają mechaniczne sposoby myślenia, wymuszając postawy bezrefleksyjne i oba przedstawiają siebie jako samouzasadniające się systemy, dla których nie ma alternatywy. Duchrow przejmuje tu refleksję podejmowaną przez licznych krytyków kapitalistycznego porządku, stwierdzającą pewną szczególną uzurpację: porządek kapitalistyczny opiera się na przekonaniu, że gospodarka rządzi się niepodważalnymi prawami natury, a o jej prawidłowościach wiarygodne opinie mogą wyrażać jedynie merytoryczni eksperci z dziedziny ekonomii.

W najbardziej zwięzły, ale jednocześnie reprezentatywny sposób program radykalizacji Reformacji przedstawiony został w liście 94 tez (w nawiązaniu oczywiście do 95 tez Lutra), które stanowią jednocześnie manifest oraz streszczenie głównych założeń projektu. We wprowadzeniu autorzy stwierdzają, że świat potrzebuje nawrócenia i przemiany ku bardziej sprawiedliwym stosunkom, wobec niepohamowanego zniszczenia ludzkiego, jak i nie-

¹⁸ U. DUCHROW, *Weltwirtschaft heute – ein Feld für bekennende Kirche?*, München: Kaiser Verlag 1986, s. 149.

ludzkiego życia, w świecie, który znajduje się pod totalitarną dyktaturą pieniądza i chciwości, rynku i wyzysku¹⁹. Sam dokument dzieli się na wyraźnie wyodrębnione bloki, przedzielone cytatami biblijnymi pełniącymi funkcję śródtytułów.

Radykalizm interpretacji widoczny jest już w pierwszym bloku, w którym autorzy stwierdzają konieczność odejścia od augustyńsko-anzelmiańskiego rozumienia pojęć usprawiedliwienia i wyzwolenia w perspektywie grzechu pierwotnego i odniesienia ich do konkretnych grzesznych struktur społecznych, powodujących nędzę, niesprawiedliwość i wykluczenie. Za takim rozumieniem przemawia, ich zdaniem, teologia św. Pawła, wiążąca grzech z polityczną organizacją imperium rzymskiego. Drugi blok składa się z dwóch odstępów. Pierwsza przedstawia krytykę kapitalizmu, zwłaszcza poprzez przedstawienie konsekwencji „panowania pieniądza” oraz niszczenia wspólnoty społecznej paradygmatem konkurencyjności i skuteczności. Refleksja ta znajduje kontynuację w czwartym bloku, w którym krytycznie analizuje się tendencje konsumpcjonistyczne, podsycające ludzkie pragnienia bez zwracania uwagi na koszty dla społeczeństwa i środowiska naturalnego. Druga odstępna drugiego bloku analizuje zakorzenioną biblijnie ekonomię „wystarczy” (*Ökonomie des Genug*), której fundamentem jest założenie o godności osoby ludzkiej i która wzywa każdego chrześcijanina do zrozumienia siebie jako współpracownika Boga w kształtowaniu sprawiedliwych, solidarnych i odpowiedzialnych struktur społecznych i ekonomicznych.

Blok trzeci i piąty analizują powiązane z sobą zagadnienia konieczności reinterpretacji teologii ofiary z jednej strony i przemocy w społeczeństwie rozumianej jako konsekwencja braku pokoju z drugiej. Choć oba zagadnienia odnoszą się również do kwestii wyzysku społecznego, to jednak w perspektywie omawianego tematu bloki te mają mniejsze znaczenie. Blok szósty, najobszerniejszy, omawia główne punkty teologii reformacyjnej, które muszą zostać poddane reinterpretacji i aktualizacji. Kluczowe są tu dwie kategorie: wyzwolenie i usprawiedliwienie. Obie powinny prowadzić do odczytywania Ewangelii jako historycznej i całkowitej zmiany relacji społecznych („nie ma Żyda ani Greka...”, Ga 3,28). Obie jednocześnie muszą wyzwolić się ze swej identyfikacyjnej roli wyznaczania tożsamości

¹⁹ Tezy są dostępne na stronie internetowej: <http://www.radicalizing-reformation.com/index.php/de/> (strona w dwóch wersjach językowych, dostęp: 25.01.2018). Dalsza analiza projektu będzie opierać się na tezach zamieszczonych na wspomnianej stronie, w związku z czym zdecydowano nie podawać kolejnych odniesień.

protestanckiej w opozycji do innych wyznań chrześcijańskich i jednocześnie muszą uwalniać swój potencjał do wydobywania społeczeństw z mechanizmów społecznej niesprawiedliwości i wykluczenia.

Ostatni, siódmy blok jest najbardziej radykalny w swej formie, zwłaszcza jeśli rozważy się jego scenariusze eklezjologiczne. Autorzy ponownie przywołują podstawowe założenia Reformacji, stwierdzając jednocześnie, że Kościoły chrześcijańskie muszą radykalnie zmienić rozumienie swej natury i misji. Najistotniejsza wydaje się tu reinterpretacja, a właściwie aktualizacja zasady kapłaństwa powszechnego. O ile w czasach Lutera prowadziła ona do demokratyzacji Kościoła, o tyle współcześnie powinna być rozumiana jako wezwanie chrześcijan do walki o uniwersalne prawa obywatelskie i społeczną sprawiedliwość. Tezy kończy refleksja Dietricha Bonhoeffera, który widział Kościół jako nieliczną wspólnotę naśladowców Chrystusa, którzy trwają przy tych, którzy są wykluczeni i cierpiący.

Projekt radykalizacji Reformacji może w niektórych miejscach uderzać swoją rewolucyjnością. Odnosi się ona zarówno do sfery teologicznych założeń, jak i przyjmowanych wizji społecznych. W toczącej się jednak debacie jest to program dostrzegalny i znajdujący odbiorców, a o jego zasięgu świadczy choćby popularność jednego z jego najważniejszych promotorów, którym jest wspomniany Ulrich Duchrow.

ZAKOŃCZENIE

Krytyka kapitalizmu formułowana wewnątrz organizacji ekumenicznych jest bez wątpienia zagadnieniem kontrowersyjnym. Jej inicjatorzy muszą mierzyć się z zarzutami o ideologizację i politycyzację ruchu ekumenicznego i ogólnie chrześcijaństwa, a także o skupianiu się na zaangażowaniu społecznym i redukowaniu zbawienia do wymiaru horyzontalnego, *hic et nunc*. Warto jednak zwrócić uwagę na pewne szczególne uwarunkowania, w jakich powstaje ekumeniczna krytyka współczesnego porządku społeczno-gospodarczego. Po pierwsze, jej bardzo istotnym czynnikiem jest rosnący udział teologów z krajów niezachodnich, dla których kapitalizm jest często obcym systemem kojarzonym z kolonializmem, a społeczne zaangażowanie jest rzeczywiście kwestią wiarygodności Kościoła. Krytyka wymierzona w organizacje ekumeniczne jest tu więc do pewnego stopnia zbieżna z krytyką teologii wyzwolenia. Po drugie, ostre sformułowania, jakie składają się na omawiane podejścia, znajdują swe uzasadnienie w perspektywie realnego i pogłębiającego się globalnego kryzysu, który ma bez wątpienia podłoże

aksjologiczne. Pozostaje kwestią dyskusji, na ile jest ono determinowane przez neoliberalny kapitalizm. Bez wątplenia jednak warto formułować teologiczną ocenę założeń kapitalizmu, pytając przede wszystkim o jego zakładaną naturalność. Przytoczone powyżej stanowiska organizacji ekumenicznych z pewnością w tym pomagają.

BIBLIOGRAFIA

- AL-RODHAN Nayef: *Definitions of Globalization: A Comprehensive Overview and a Proposed Definition*, Geneva: Center for the Security Policy 2006.
- BOTHA Nico, MARUPING Peter: *Reformed Christianity and the Confession of Accra: A Conversation about Unavoidable Questions in the Quest for Justice*, „*Studia Historiae Ecclesasticae*” 39 (2013), nr 1, s. 157-169.
- CASTELLS Manuel: *Spółeczeństwo sieci*, tłum. Mirosława Marody, Kamila Pawluś, Janusz Sławiński, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2007.
- DUCHROW Ulrich: *Colloquium 2000. Faith Communities and Social Movements Facing Globalization*, Geneva: World Council of Churches 2002.
- DUCHROW Ulrich: *Weltwirtschaft heute – ein Feld für bekennende Kirche?*, München: Kaiser Verlag 1986.
- KOPIEC Piotr: *Chrześcijańska alterglobalizacja. Światowa Rada Kościołów na rzecz budowy globalnego społeczeństwa obywatelskiego*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2016.
- LIENEMANN-PERRIN Christine, LIENEMANN Wolfgang: *Einführung*, w: *Kirche und Öffentlichkeit in Transformationsgesellschaften*, red. Christine Lienemann-Perrin, Wolfgang Lienemann, Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer 2006.
- MSHANA Rogate R., PERALTA Athena: *Economy of Life. Linking Poverty, Wealth ad Ecology*, Geneva: WCC Publications 2010.
- Papież FRANCISZEK: *Evangelii gaudium*, Kraków: Wydawnictwo „M” 2013.
- SMIT Dirk, *Essays in Public Theology. Collected Essays 1*, Stellenbosch: Sun Press 2007.
- That All May Have Life in Fullness: World Alliance of Reformed Churches’ 24th General Council Proceedings*, Geneva: World Alliance of Reformed Churches 2005, s. 153-160.
- WORLD ALLIANCE OF REFORMED CHURCHES: *Covenanting for Justice in the Economy and the Earth*, „*Perspectives. A Journal of Reformed Thought*” May 2006.
- WORLD COUNCIL OF CHURCHES: *Alternative Globalization Addressing People and Earth: A Background Document*, Geneva: World Council of Churches 2005.

EKUMENICZNA KRYTYKA KAPITALIZMU – WYBRANE PODEJŚCIA

Streszczenie

Ruch ekumeniczny od samego początku akcentował konieczność społecznego zaangażowania. W ostatniej dekadzie znalazło to swe odzwierciedlenie w mocnej krytyce kapitalistycznego porządku społecznego. Artykuł omawia wybrane przykłady krytycznych interpretacji kapitalizmu: Wyznanie z Akry Światowej Wspólnoty Kościołów Reformowanych z 2004 r., program

ekonomii życia Światowej Rady Kościołów oraz ekumeniczny projekt radykalizacji Reformacji z 2014 r. Dąży do wykazania zbieżności w przyjętych założeniach teologicznych i filozoficznych omawianych podejść. Stawia również pytanie o podobieństwa między prezentowanymi refleksjami organizacji ekumenicznych i nauczaniem papieża Franciszka.

Słowa kluczowe: ekumenizm; kapitalizm; kryzys; reformacja; wyznanie.